

РЕЦЕНЗІЇ

З ЛЮБОВ'Ю ДО Ю. ЖАТКОВИЧА. НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДОМОГО ВЧЕНОГО

Мазурок Олег. "...Найбільш учений і найбільш компетентний в етнографічних справах священик-русин у цілій Угорщині". – Ужгород: Видавництво "Карпатська Вежа", 2010. – 184 с.

Рецензована нами книга професора УжНУ Олега Мазурка присвячена 155-тій річниці від дня народження закарпатського вченого-історика, етнографа, перекладача, греко-католицького священика Юрія Калмана Жатковича (1855-1920). На основі новознайдених документів і матеріалів, чимало з яких вводиться автором до наукового обігу вперше, подається найповніша на сьогоднішній день біографія Юрія Жатковича, який жив і творив на зламі XIX-XX століть.

Але перш ніж висловити свої міркування з приводу цієї книжки, звертаємо увагу читачів на таке: у 2007 р. О. Мазурок опублікував академічне, комплексне видання праці Ю. Жатковича "Етнографический очерк угро-русских" (392 с.), тобто оприлюднив уже відомі на нинішній день тексти цього унікального твору, якому немає аналогів у красній історіографії та краєзнавстві, а в 2008 р. видав окремою книгою:

"Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі" (452 с.), в якій – основні праці нашого земляка з історії краю, його листи до В. Гнатюка за 1895-1914 рр. (83 листи), а також його "Автобіографію", написану в 1895 р. на прохання Гнатюка.

Таким чином, рецензована нами книга О. Мазурка – свого роду підсумок його сорокалітніх студій над науковою спадщиною Юрія Жатковича.

У книзі йдеться про особисті контакти Жатковича з тогочасними вченими Володимиром Гнатюком, Федором Вовком, Євгеном Перфецьким, його листування з Іваном Франком, Михайлом Грушевським,

Степаном Томашівським, Мироном Кордубою, Гядором Стрипським, Ф. Главачеком, М. Врабелем, С. Цамбелем, О. Ашботом та іншими відомими науковцями, про те, що Жаткович був добре ознайомлений із працями багатьох вчених – Я. Головацького, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, О. Пипіна, Д. Гловайського, які використовував у своїх дослідженнях, про популяризацію Ю. Жатковичем творів М. Вовчка, І. Тургенєва, І. Нечуя-Левицького, Ю. Федьковича, І. Франка, М. Коцюбинського, А. Чехова та багатьох інших, які він перекладав угорською мовою.

Вперше найдокладніше досліджувалася історія написання, публікації та розповсюдження

на Закарпатті відомого "Протесту" прогресивної інтелігенції Східної Галичини під назвою "І ми в Європі" (16 червня 1896р.). Автор книги переконливо, на основі достовірних документів показує, що ініціатором написання цього документа був В. Гнатюк, що значну частину матеріалів до нього подав Ю. Жаткович, який переклав "Протест" угорською та німецькою мовами. Заслуговує на увагу матеріал про те, як Ю. Жаткович обґрунтував свою думку: угорські русини – автохтони, і проживали вони тут ще задовго до приходу угорців.

Книга складається зі "Вступу" (від автора), шести розділів – сюжетів, присвячених різним аспектам життя, наукової та громадської діяльності Юрія Жатковича, "Післямови", в якій автор порушує важливі проблеми, що стосуються історії Закарпаття, стану історичної науки на сучасному етапі в Україні і в УжНУ, бібліографії праць Ю. Жатковича та бібліографії публікацій про Ю. Жатковича, а також "Додатку".

Свідченням того, наскільки авторитетним був Юрій Жаткович серед закарпатської інтелігенції, є прагнення багатьох представників політичних напрямів взяти його у свій табір. Мадярони вважали його своїм. Українофіли (В. Бірчак) – своїм, москвофіли (Є. Недзельський) – своїм. Усе це стверджувалося апріорно, залежно від політичних уподобань дослідників творчості Жатковича. Однак ніхто з них не знав листів Жатковича до Гнатюка! Автору книги випало першому їх виявити і ввести у науковий обіг! Ці листи – неоціненне джерело для вивчення цілого ряду принципових питань, що стосувалися не тільки їхнього Автора, тобто Жатковича, але й інших діячів науки і культури західноукраїнських земель, для розуміння специфіки атмосфери, яка панувала тоді на Закарпатті. І хоч листи – джерело суб'єктивне, проте вони досить точно відбивають дух епохи. На жаль, Перша світова війна перервала листування Жатковича з Гнатюком.

Листи Юрія Жатковича до Володимира Гнатюка, що були опубліковані у 2008 році, менш за все призначалися для обнародування – в цьому їхня незаперечна цінність. Вони – правдива розповідь про життя скромної, інтелігентної людини, невтомного й самовідданого трудівника на ниві національного пробудження закарпатських українців. У листах Жатковича важлива

кожна біографічна деталь, кожен штрих із життя не тільки їхнього автора (частково – й адресата), а й життя нашого краю, його народу. Досі ми не мали такої кількості листів жодного з діячів науки і культури Закарпаття кінця XIX - початку XX століть.

Показовий факт: у перший рік знайомства Жатковича з Гнатюком він послав своєму кореспонденту 26 листів. Тобто два листи на місяць! Принаймні стільки їх збереглося. Таким чином, вважає автор, знайомство з галицьким ученим спровокувало потужний емоційний вибух: маса запитань до адресата і маса інформації адресатові! Йому хотілося виворитися, знайти співрозмовника, однодумця, ковтнути свіжого повітря, живучи в атмосфері затхлості, рутини та маляризації. Такого співрозмовника Жаткович знайшов в особі Гнатюка.

Як пересвідчиться читач, у книзі домінують, в основному, дві постаті: Юрій Жаткович та Володимир Гнатюк. Це не випадково, бо, власне, останній тривалий час активно спілкувався з нашим славним земляком і, здійснивши кілька наукових подорожей Закарпаттям, практично першим із українців реалізував ганнібалову клятву Михайла Драгоманова, дану ним ще в середині 70-х років XIX ст. – *"що-небудь зробити для Угорської Русі, по крайній мірі направити кілька душ на реальну працю для народу в демократично-поступовому напрямку"*. Чимала заслуга в цьому і Юрія Жатковича, який підтримав В. Гнатюка в його заходах.

Аби краще уявити атмосферу спілкування Жатковича з Гнатюком, автор книги стисло подає біографічні дані, що стосуються останнього. Зокрема, звертається увага читачів на таку деталь: Юрій Жаткович та Іван Франко були практично ровесниками – народилися відповідно 1855 і 1856 р. А от Володимир Гнатюк був молодший від Жатковича аж на 16 років (народився 1871 р.). Вперше почали листуватися восени 1895 року, коли Жатковичу було 40, а Гнатюку – 24 роки. Юрій Жаткович з батьківською теплою та увагою ставився до свого молодшого візаві, а Гнатюк до Жатковича – з почуттям глибокої поваги й такту як до людини, як до обдарованого і працьовитого науковця. Про це можна судити не тільки з їхнього листування, з листування Гнатюка з Главачеком, Франком і Ф. Вовком, але й із винятково доброзичливих статей Гнатюка, присвячених своєму закарпатському колезі.

У книзі вперше в українській історіографії докладно розглядається історія написання, перекладу та публікації "Протесту", оскільки, опрацювавши практично всі відомі на сьогодні документи, автор дійшов висновку, що біля основ цього документа поруч із Гнатюком стояв Юрій

Жаткович, розкривається анатомія написання "Протесту".

Автора цікавила психологія вчинку, мотиви вчинку, наслідки вчинку: у розпал підготовки в Угорщині відзначення Мілленіуму та в рік його пишного святкування 41-річний священник зі Стройного, вдівець, який виховує трьох малолітніх дочок, постійно хворіючи, надає В. Гнатюкові важливі матеріали для тексту "Протесту", консультує його з цього приводу з окремих проблем історії Угорської Русі, радить, до кого із закарпатців звернутися для одержання додаткових даних з цього питання, й не тільки перекладає "Протест" угорською та німецькою мовами, але й дбає про його публікацію та розповсюдження в Угорській Русі! Цим самим він фактично підписався під цим документом, поділяючи всі важливі положення, що містилися в ньому, а саме: про етнічну належність угорських русинів до українців, які проживали у Східній Галичині та Наддніпрянщині; про нестерпний колоніальний гніт, який терпіло місцеве населення з боку правлячих класів; про запроданство угорської інтелігенції, насамперед духовенства та вчителів, і т. д. Це – позиція, підкреслює автор, винятково порядної, сміливої, мужньої людини, яка переймалася насамперед інтересами народу, дослухалася до голосу свого сумління.

І це відбувалося саме тоді, коли автори "Протесту", говорячи про антинародну позицію закарпатського духовенства, писали: *"На сором XIX вікові, ми мусимо сказати, що нині це в Угорській Русі велика часть руських священників так низько упала морально, що не вважає для себе ганьбою публічно в часописах стверджувати, хто і коли в руській церкві говорив малярську проповідь, стверджувати свою зневагу до мови рідного народу"*.

Ще за 12 років до "Протесту" у великій статті "Боротьба Мукачівської греко-католицької єпархії..." (1884) Жаткович писав про етнічну спорідненість угорських русинів зі східними слов'янами. А в своєму "Очерку" задовго до "Протесту" стверджував: *"Мы туй под словом "русине" тіх обывателей розуміеме Угорцины, котри принадлежат ко мало-рускому народу, живуцему во Галициі, Буковині и Южной Росіі..."* І лише через кілька років після цього у "Протесті" читаємо: *"В кількох комітатах Угорцини живе до 500000 русинів. І походженням, і традицією історичною і літературною, і з погляду на тип етнографічний та на усну словесність вони частина того українсько-руського народу, що заселює східну часть Галичини і полудневу часть Росії і в цілому числить сьгодні около 25 мільйонів душ"*.

У вступній частині книги чимало однотипних прикладів, які дещо негативно характеризують закарпатську інтелігенцію (точніше – певну її частину) другої половини XIX століття.

Як зазначає автор, він робить це свідомо, аби показати, що й справді така характеристика місцевої русинської інтелігенції – річ не випадкова, не суб'єктивне судження однієї людини, а, на жаль, реальний факт. Саме такою й була атмосфера, в якій жив і працював Юрій Жаткович і з якою він, у силу своїх можливостей, намагався боротися, але, поряд із тим, не міг з нею й не рахуватися. Крім того, будучи сином свого часу, він об'єктивно не був вільний від окремих помилок, притаманних його сучасникам. Але вже той факт, що він прагнув вирватися з цієї затхлої атмосфери, робить йому честь, і тому, на думку автора, він заслуговує, щоб сказати про нього добре слово.

У книзі багато місця відведено зв'язкам Ю. Жатковича з відомим українським етнографом та антропологом Ф. Вовком (1847-1918). Зокрема йдеться про те, як за порадою Ю. Жатковича Ф. Вовк влітку 1905 року здійснив наукову експедицію у гірські райони Закарпаття, де проживали гуцули. Так, у книзі розповідається про те, що, готуючись в експедицію на Закарпаття, Ф. Вовк поїхав 1905 р. до Будапешта, де був дуже прихильно прийнятий міністром народної освіти Лукачом. Останній не тільки дав йому офіційний дозвіл на подорожі Закарпаттям і проведення антропологічних вимірів, але й право вільного проїзду всіма залізницями Угорщини терміном на три з половиною місяці. На думку Ф. Вовка, угорські гуцули не були на той час науково досліджені ні з антропологічного погляду, ні навіть докладно з етнографічного.

Подорож Ф. Вовка Закарпаттям розпочалася влітку 1905 р. Із Станіслава (тепер Івано-Франківськ) він поїхав у Надвірну, Пасічну, Зелену. А далі, як він сам пише у своїй праці, "...спустившись залізницею до Ясіня угорського (*Körösmező*), я побував у Чорній Тисі, зробив чимало помірив у самім Ясіню, а опісля – у Богданах, Рахові, Білому Потюці (*Fehér Patak*) і Требушанах, після чого подався знову вздовж Карпат на Сигот, де зробив кілька помірив у тамошньому шпиталі, до Новоселиці (*Neresnica*), Золотарьова (*Ötvösfalva*), Лисичева (*Rókameső*), і Сваляви (*Szolyva*) і Строїни (*Malmos*), де не один раз відвідав вельми шановного о. Ю. Жатковича, безперечно, найбільш ученого і найбільш компетентного в етнографічних справах священика-русина у цілій Угорщині".

На жаль, через бездоріжжя і глибоку осінь ученому не вдалося побувати на Тячівщині – у Красногорі, Мокрій і Брустурах.

Результати багаторічних антропологічних дослідів Федора Вовка дозволили йому зробити такий важливий у науковому плані висновок: "Оглядаючи ж усі наші поміри гуцулів, ми найперше бачимо, що нічого особливо виключного порівняно з іншими українцями гуцули не мають, бодай у таких основних мірах, як головний по-

казник, зріст, барва волосся. Таким побитом знищується усяка можливість думати, що вони не належать антропологічно до української групи. Цілком навпаки, ми вбачаємо у всіх помірах надзвичайну одноманітність, яка вказує на суцільність етнічного типу і дуже незначні расові домішки".

У книзі йдеться про плідну співпрацю Юрія Жатковича з українським істориком, уродженцем Холмщини, випускником історико-філологічного факультету Петербурзького університету Євгеном Юліановичем Перфецьким (1888-1947), який влітку 1912 р. побував у гостях у нашого славного земляка в Строїному. Перфецький – автор численних праць з історії Закарпаття. Перебуваючи в еміграції, ще сім разів відвідав наш край, а саме: двічі 1923 р., а потім – у 1925, 1928, 1929, 1931 і 1932 рр.

Факти, наведені автором, дають підстави стверджувати, що Ю. Жаткович консультував Є. Перфецького при написанні ним відомого дослідження "Обзор угро-русской историографии" (1914), оскільки на той час опублікував свою оригінальну працю "Історія історіографії угорських русинів" (1890). Показово, що праці Жатковича і Перфецького починаються майже однаковим твердженням, що досі фактично не написано наукову історію Угорської Русі. Більше того, обидва дотримуються аналогічних думок в оцінці праць тих, хто писав про Угорську Русь, і це притому, що Юрій Жаткович не був професійним істориком та й не мав вищої освіти. Однак мав талант дослідника від Бога, знав досконало історію та етнографію регіону. Його публікації з історії Угорської Русі, вважає автор, заклали основу вивчення минулого краю.

Відаючи належне Жатковичу як історика та етнографу, автор вважає, що не слід перебільшувати наукового значення його досліджень, оскільки місцева історіографія того часу ще не вийшла за рамки простого накопичення фактів, описовості, ще не виробила власних філософсько-теоретичних і наукових принципів. А тому Є. Перфецький, відаючи належне закарпатському вченому, у вказаній вище праці писав, що "...всі статті Жатковича відзначаються жвавістю і читаються з великим інтересом. Володіючи значним художнім відчуттям, він зумів представити в цих своїх статтях досить яскраві образи історичних осіб і подій, але викладав, головним чином, зовнішній хід подій і давав оцінку історичним фактам досить таки поверхово, а у викладі його не завжди помітна повна послідовність".

На завершення оповіді про Ю. Жатковича наводиться думка людини, яка найкраще знала Юрія Жатковича, його кореспондента – Володимира Гнатюка. У статті, опублікованій у Львівській газеті "Діло" від 25 листопада 1896 р., він писав: "Зважаючи на те, що Жаткович виховався і придбав собі освіту в такому малому місті

як Ужгород, зважаючи на те, що з часу закінчення богословських студій він все проживає вдалині від міста і бодай малої бібліотечки, та що він від давнього часу терпить на ревматизм, а мимо всіх тих перешкод розвиває таку широку літературну діяльність, – треба признати, що він справді незвичайний угорсько-руський священик, а чоловік міцної волі і великої праці.

Нашим галичанам належало б звичайно з ним і йому подібними ввійти у ближчі зносини, бо лише спільними силами, при взаємній підмозі, можливе духовне відродження Угорської Русі. Сей факт я акцентую сильно і звертаю на нього увагу всіх щирих русинів. Чей-же не дадуть загинути півмільйонній масі наших рідних братів!"

У статті "Два ювілеї", вміщеній у "Літературно-науковому віснику" за 1904 р., зазначаючи, що 24 листопада 1904 р. Жаткович відзначає 30-річчя своєї літературної діяльності, Гнатюк писав: "Ю. Жаткович головно історик. Правда, коли б до його праць приложити остру мірку нової критики, то можна б їх сильно покалічити. Коли одначе візьмемо на увагу, що ювіляр, як бідний сільський парох, не мав змоги бувати по центрах науки і познайомитися докладно і безпосередньо з усіма її вимогами, що все зроблене доконав на селі, в глибоких горах, не розпоряджаючи бібліотекою, ані більшими матеріальними засобами на купно книжок, а при тім тяжко хоруючи, то мусимо признати, що серед таких важких відносин, як автодидакт, він зробив багато і, певна річ, що історик Угорської Русі не обійдеться ніяк без його праць. Він перший з між угорських русинів успів вибитися з поза вузького кругозору тамошніх інтелігентів. Він переклав також на мадарську мову брошурку "Нарід в неволі" (тобто "Порабощаемый народ" – О. М.), що не дуже було до вподоби угро-руським москвофілам. Ю. Жаткович відносився взагалі щиро до нашого руху, а через те й заслужив собі на признання. Можна б лише побажати, щоб він між молодшим поколінням знайшов гідних наступників, які раз піднятій справі не дали б упасти". Автор книги вважає, що це висока оцінка внеску Юрія Жатковича у справу пробудження русинів Закарпаття.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує третій розділ, який читається з неослабним інтересом, – сюжет "Голос сумління і обов'язку (З історії написання відомого протесту галицької інтелігенції "І ми в Європі" (1896 р.))" (с. 57-67), в якому дуже докладно розповідається про створення цього документа і участь у цьому Юрія Жатковича. Крім того, автор книги вперше після 1896 р. публікує прізвища всіх підписантів, яких, як виявляється, було не 24 (як це писалося в радянські часи), а 47. Серед них багато осіб, віднесених в означені часи до українських буржуазних націоналістів. Вважаємо, що варто навести тут їхні прізвища. Для багатьох читачів це

буде справжнім одкровенням. Ось повністю заключна частина "Протесту":

"Львів, дня 15 юня 1896.

Русько-українська молодіж академічна у Львові.

За комітет для справ угороруських:

Др. Іван Франко, Михайло Павлик, Вячеслав Будзиновський, Володимир Охримович.

Юліан Романчук, посол до Ради державної.

Др. Теофіл Окуневський, Степан Новаківський, Дмитро Остапчук, послы на сойм крайовий.

Др. Є. Олесницький (Стрий); Др. Роман Ярославич, Др. Михайло Дорун-олак, Др. Еронім Калитовський (Бориців); Др. Кирило Трильовський, ред. "Громади", Др. Олекса Кульчицький (Коломия); Іларій Герасимович (Станіславів); Ол. Бурачинський, Михайло Крикливець, Іван Дутчак (Снятин); Дмитро Германюк (П'ядики); Василь Хиданецький (Печеніжин); Іван Бородайкевич (Бортники); Др. Сев. Данилович (Кути); Др. Лонгин Озаркевич, Олеся Озаркевичева (Городок); Др. Михайло Олійник, Др. Яків Невестюк (Мости Великі); Др. Корнило Чайківський (Бориня); Др. Андрій Чайківський, Лонгин Глібовицький, Богдан Лепкий (Бережани); Др. Андрій Кос, Др. Іван Куровець, Антін Герасимів, Петро Боднарчук, Ярослав Коритовський (Калуш); о. Ол. Миронович, Антін Стахевич, Павло Демчук, Павло Чубатий (Тернопіль); Анна Павлик (Чернівці); Остап Терлецький, Михайло Струсевич, ред. "Діла", Др. Микола Шухевич, Др. Лагодинський; Ольга Франко (Львів); Наталія Кобринська (Болехів)".

Як сумлінний і добросовісний дослідник історії Угорської Русі взагалі й Закарпаття зокрема, наголошується у книзі, Жаткович був глибоко переконаний, що без залучення максимальної кількості історичних та історіографічних джерел, їхньої наукової класифікації, критичного опрацювання, без вироблення наукової концепції історії регіону не можна написати його справжню, вичерпну і науково обґрунтовану історію. На думку Жатковича, історію угорських русинів буде написано на належному рівні лише тоді, коли буде подано переконливі й науково обґрунтовані відповіді на п'ять вузлових питань: 1). Чи є угорські русини автохтонами сучасної Угорщини, чи ні, а якщо ні, то коли і яким чином вони переселилися сюди?; 2). Коли і з яких причин князь Федір Корятович переселився в Угорщину, яку роль він тут відігравав; якими були його сімейні стосунки і, нарешті, як довго він відігравав тут провідну роль?; 3). В якому політичному становищі перебували тут угороруси в період феодалізму?; 4). Від кого й коли прийняли угороруси християнство, коли вийшли з римо-католицької віри?; 5).

Коли і ким засновано Мукачівську греко-католицьку єпархію?

Як бачимо, Юрій Жаткович, ставлячи ці запитання, вже досить добре усвідомлював (а можливо, відчував це підсвідомо), що історія історичної думки є однією з найважливіших форм самопізнання людського суспільства.

Аналізуючи праці своїх попередників, присвячені давній історії Угорської Русі, Юрій Жаткович розкриває нам моральні, ідейні, психологічні та інші мотиви, які визначили проблематику, розроблювану авторами цих праць, їхню позицію в оцінці тих чи інших подій не тільки як науковців, дослідників, але й просто як людей, своїх одноплемінників. Такий момент, вважає автор, є досить суттєвим, оскільки дозволяє краще зрозуміти дух епохи, в якій виник цей твір, її специфіку, чіткіше уявити собі особу автора твору. У зв'язку з цим виникає якась особлива атмосфера довіри до того, про що пише Жаткович. У нього текст викладено простою мовою, мовою роздумів, значно доступніше і зрозуміліше, поетичніше, ніж у Перфецького, професійного історика.

У рецензованій нами книзі О. Мазурка зазначається, що, на жаль, ще досі, враховуючи вимоги часу, не визначені й науково не обгрунтовані етапи розвитку історичної думки на Закарпатті з найдавніших часів хоч би до 1918 р. Не показано переконливо процес переростання історичних знань у науку, не простежено, як поглиблювалося й розширювалося розуміння нашими попередниками окремих сторін історичного розвитку Угорської Русі у складі Угорщини (Австро-Угорщини), як, попри всю наївність та примітивність їхніх історичних поглядів і схем, удосконалювалися методи історичного та історіографічного дослідження, як, хоч і повільно, але все ж таки вводилися в науковий обіг історичні та історіографічні джерела, як їхня публікація стимулювала подальшу розробку краєвої історії та історіографії, яку роль відіграли ці твори в процесі формування національної свідомості закарпатських українців, які соціальні функції виконувала історична думка впродовж свого тривалого і непростого розвитку, якого впливу вона зазнавала з боку історіографії метрополії, з боку німецької, французької історичної науки (якщо, звичайно, такий вплив був), яке її співвідношення з іншими галузями знань – філософією, літературознавством, релігією, політикою і т. д., яку роль вона відіграла в поширенні історичних знань, формуванні історичної пам'яті. Тільки давши відповіді на ці та ще цілий ряд інших важливих і принципових запитань, можемо створити повну, об'ємну і науково достовірну картину розвитку історичної думки на Закарпатті в указаний період, зрозуміти її специфіку та

особливість, визначити внесок кожного дослідника в розробку історії регіону.

Як людина допитлива і спостережлива, Жаткович бачив і відчував (і, як пише автор, зумів передати читачеві) такі нюанси й відтінки з історії та етнографії русинів, яких не могла побачити стороння, хоч і талановита людина. В цьому плані Юрій Жаткович був, так би мовити, поза конкуренцією. Він писав портрет свого народу, ліричну поему про свій народ, писав з болем у серці за його тяжке матеріальне становище, політичне безправ'я, не ідеалізуючи його, навіть дорікаючи іноді йому за легковажність, але писав завжди з любов'ю і глибокою повагою до нього, до його багатої, але непростой історії, самобутньої культури, переживаючи разом з ним його успіхи і невдачі, його радощі й горе. Юрій Жаткович пишається своїм народом, його чесністю, природними талантами, працелюбністю, правдивістю. "Етнографический очерк угро-русских" – праця щирого патріота, вдумливого вченого, філософа і гуманіста. Вона заслуговує уваги не тільки етнографів, істориків, літературознавців, а й широкого загалу читачів, усіх, хто цікавиться минулим свого краю.

Від себе додамо, що це дослідження Юрія Жатковича широко використовувалося науковцями ще за його життя. Так, наприклад, 1913 р. в Будапешті вийшла книга Ореста Сабова (1867-1947?), юриста, високопоставленого чиновника в Угорщині, русинофіла проугорського напрямку, голови Спілки угорських греко-католиків (з 1903 р.) і секретаря Міністерства внутрішніх справ Угорщини (з 1913 р.), під назвою "A magyar oroszoktól (ruthenek)" – 300 сторінок. У передмові автор, характеризуючи джерела, які лягли в основу книги, прямо заявляє, що цю основу склав рукопис праці Ю. Жатковича "A magyarországi oroszok etnográfiai magánrajza".

Автор книги приходить до висновку, що при своєму вродженому талантові дослідника, гострій науковій інтуїції, але через недостатню професійну підготовку Юрій Жаткович швидше вгадував актуальні питання з історії та історіографії Закарпаття, ставлячи їх не тільки перед своїми сучасниками, але й перед прийдешніми поколіннями науковців, ніж сам відповідав на них. Проте загальновідомо, яке важливе значення в науці має порушення дослідником нової проблеми, хоч би вона й не була ним розв'язана. Велика заслуга дослідника, в даному разі Юрія Жатковича, – у спробі привернути увагу наукової громадськості до цієї проблеми. Вказуючи на ці заслуги Юрія Жатковича, автор, водночас, далекий від ідеалізації його постаті, перебільшення його внеску в розробку історії та історіографії регіону. Як і інші дослідники того часу, він припускався помилкових суджень, робив іноді хибні висновки, іноді не бачив головного в історичному процесі, був непослідовним.

В останньому розділі "Юрій Жаткович про етнічні кордони угорських русинів" (с. 88-98) автор книги наводить повністю текст листа Ю. Жатковича до В. Гнатюка від 27 липня 1898 р., в якому на прохання галицького колеги подає список усіх населених пунктів семи комітатів Угорщини, де проживали русини, виділивши поселення, де проживали виключно русини, де вони проживали змішано з угорцями, змішано зі словаками, і, нарешті, населені пункти, в яких проживали греко-католики – угорці, і т. д. (текст див. на с. 91-95). Всього 846 населених пунктів. Вважаємо, що ці дані варті уваги не тільки етнографів, але й істориків.

Аналіз даних, що містяться в листі, який є цінним джерелом для етнографів, дозволив авторові зробити такий висновок: у семи названих Юрієм Жатковичем комітатах у другій половині 1890-х рр. нараховувалося 846 населених пунктів, 134 з яких були розташовані в Марамороському комітаті, 41 – в Угочанському, 197 – у Березькому, 200 – в Ужанському, 178 – у Земплинському, 64 – у Саболчському і 32 – у Сатмарському комітаті. Таким чином, 572 населених пункти, або 68% від їхньої загальної кількості, припадало на чотири закарпатські комітати, де проживали переважно русини.

Якщо ж класифікувати ці поселення за етнічним складом їхніх жителів, то з цих 846 населених пунктів – 468 (або понад 55% від їхньої загальної кількості) були заселені винятково русинами. Зокрема, в Марамороському комітаті зі 134 поселень чисто руськими були 129 (або понад 96% від загальнокомітатської кількості), в Угочанському комітаті ці цифри становили відповідно 41, 22 (або 54%), в Березькому – 197, 181 (або 92%), в Ужанському – 200, 101 (або 51%), у Земплинському – 187, 35 (або 20%). У 32 населених пунктах Марамороського, Угочанського та Березького комітатів русини проживали змішано з угорцями. У 135 населених пунктах Ужанського та Земплинського комітатів русини проживали змішано зі словаками. Таким чином, русини проживали у 635 населених пунктах названих Жатковичем комітатів, що становило понад 75% від їхньої загальної кількості, тобто 846.

У 211 населених пунктах проживали винятково греко-католики угорці, а саме: в Березькому комітаті у 8 населених пунктах, в Ужанському – в 49, у Земплинському – в 58, у Саболчському – в 64, у Сатмарському – в 32 населених пунктах. Крім того, у 175 населених пунктах Марамороського та Угочанського комітатів не було жодного поселення, де би проживали греко-католики угорці, а в Саболчському і Сатмарському комітатах з 96 населених пунктів не було жодного, де би проживали русини.

У "Післямові" зазначається, що численні праці Юрія Жатковича з історії, історіографії та

етнографії Угорської Русі взагалі і Закарпаття зокрема переконливо свідчать про те, що він, як і всі члени родини Жатковичів, про що писав свого часу Августин Штефан і про що йдеться у цій книзі, завжди твердо стояв на українофільських позиціях, наскільки це дозволяли епоха, в якій він жив і творив, і конкретні обставини життя сільського священика, з якими він не міг не рахуватися.

В цьому плані на окрему увагу заслуговують листи Ю. Жатковича до В. Гнатюка за 1895-1914 рр. та його "Біографія", які ніхто до того не використовував і які автор вперше опублікував. Їхній аналіз дозволяє зробити мені такі принципові висновки.

1. Ще задовго до особистого знайомства із В. Гнатюком (літо 1896 р.) Ю. Жаткович вважав себе "сыном мало-руського народа". Про це свідчить хоч би той факт, що, ще навчаючись в Ужгородській духовній семінарії, він цікавився українським питанням і читав книги С. Подолінського та М. Драгоманова, заборонені в Росії й завезені на Закарпаття Михайлом Петровичем під час перебування його в нашому краї влітку 1875 р., про що автор рецензованої книги докладно розповів у статті "Плата за вільнодумство". Про цю ж українофільську позицію Ю. Жатковича свідчить і його "Етнографический очерк", який, підкреслює автор, написаний задовго до знайомства із В. Гнатюком, а отже, без найменшого впливу з боку останнього, як твердять деякі "дослідники". Це ж, до речі, засвідчує рання праця Жатковича "Боротьба Мукачівської греко-католицької єпархії проти впливу Егера" (1884).

2. Листи дозволяють практично до найдрібніших деталей прослідкувати історію написання, публікації та розповсюдження в Угорській Русі "Протесту", біля джерел створення якого стояв – поруч із В. Гнатюком – Ю. Жаткович, ще раз підтвердивши тим самим свої симпатії до українства. Вони спростовують легенди про "неодноразове перебування" І. Франка на Закарпатті і про те, що нібито Жаткович був у Львові в жовтні 1898 р. на ювілейному вечорі, присвяченому 25-річчю творчості І. Франка. Ці листи розкривають анатомію перекладу Жатковичем творів Каменяра угорською мовою і публікацію їх в угорськомовних виданнях, історію написання Жатковичем статей про І. Франка "Угорські русини, а ювілейний рік 1898" та "Мадярські переклади творів Івана Франка", його зацікавленість історією України, зокрема історією Київської Русі (дослідник працював над "Правдою Русскою" та "Повістю временних літ"). Вони розповідають читачам про зв'язки Ю. Жатковича з Ф. Вовком, М. Грушевським, Є. Перфецьким, С. Томашівським та іншими українськими вченими.

3. Щодо протесту "І ми в Європі", то після першої його публікації у Львові 1896 р. О. Мазурок вперше подає всі прізвища тих, хто підписався під цим документом. Їх було, на чому було вже наголошено вище, не 23 особи, як писалося в радянські часи, а 47, і серед них багато осіб, які вважалися українськими буржуазними націоналістами. І лист Ю. Жатковича від 25 червня 1896 р. виправляє суттєву помилку, яка існувала аж до 1986 р., часу видання зібрання творів І. Франка у 50-ти томах, де в тексті "Протесту" вказувалося, що президентом Угорської Академії Наук був не граф Зічі, а барон Етвеш, як зазначав Жаткович.

4. Багато листів засвідчують, що Ю. Жаткович, не вважаючи себе спеціалістом "по часті філології", досить професійно розмірковує про природу і характер української мови, її діалекти, відмінність від російської мови й т. д., а також розкриває свої творчі плани – написання праць з історії Угорської Русі тощо.

5. Проблеми, порушені Жатковичем у листах до Гнатюка, органічно доповнюють його праці "Етнографический очерк", "Нісколько слов о русских, живущих в Угорщині" та інші, в яких автор неоднозначно і вкотре говорить про те, що угорські русини – автохтони, і що вони "...принадлежат ко мало-русскому народу, живущему во Галиции, Буковині и Южной Росии..." Листи дають змогу краще зрозуміти характер, менталітет русина, його душу, епоху, про яку йдеться в листах і творах Жатковича. Вони свідчать про те, що Юрій Жаткович був Людиною великої душі, справжнім гуманістом (листи, в яких йдеться про брата Ю. Венеліна – Івана та його сина Федора, листи, в яких Жаткович попереджує Гнатюка про небезпеку, що загрожувала йому з боку угорських властей, хоча він і сам як священник ризикував), що він, симпатизуючи українській ідеї і всіляко підтримуючи Гнатюка в його наукових студіях, не йшов сліпо за ним в оцінці деяких подій в історії краю, не завжди погоджувався зі своїм львівським колегою з приводу вживання власне чистої української мови на Закарпатті, а йшов своїм шляхом, мав із цього приводу власну думку: Юрій Жаткович був сином свого часу і свого народу.

Таким чином, йдеться у рецензованій нами книзі, праці Ю. Жатковича, його листи до В. Гнатюка, інші документи й матеріали, що стосуються особи закарпатського вченого, дозволили автору сказати наступне.

1. В. Гнатюк був тією ланкою, яка пов'язувала Ю. Жатковича з І. Франком, Ф. Вовком, М. Грушевським, С. Томашівським та іншими науковцями Львова, з Галицькою Руссю, з Наддніпрянською Україною, а Ю. Жаткович, у свою чергу, знайомив свого львівського колегу з діячами науки й культури Угорської Русі, з

історією та етнографією Угорської Русі, зі слов'янським світом.

2. Завдяки В. Гнатюку, І. Франку, Ф. Вовку та іншим представникам української інтелігенції, а також за активної підтримки та дієвої допомоги Ю. Жатковича була значною мірою реалізована Ганібалова клятва М. Драгоманова, дана ним під час першої подорожі на Закарпаття влітку 1875 р.

Разом з тим, опрацьовані автором документи й матеріали не дають відповіді на ряд питань, що стосуються особи Ю. Жатковича. Ось кілька з них.

1. Чому Ю. Жаткович розірвав стосунки зі старшим братом Павлом, а отже, можливо, й зі своїм племінником – Георгієм Жатковичем, першим губернатором Підкарпатської Русі?

2. Чому багаті і впливові родичі Ю. Жатковича, як підкреслював Н. Воленський у своїй докладній розвідці про нашого земляка, не опублікували його наукову спадщину? Де ж були брати Павло і Кирило, племінник-губернатор? Чому з трьох його дочок жодна не віддячила своєму батькові за те добро, яке він зробив для них, виховуючи їх без матері, яку вони рано втратили, за його справді жертвенну працю для них і турботу про них, враховуючи його фізичний і моральний стан? До слова, Н. Воленський чомусь ні разу не згадує про дочок, не називає їх імен!

3. Чому після численних публікацій, в тому числі на сторінках обласної преси, про Ю. Жатковича, немає жодної реакції від хоч би далеких родичів або знайомих із роду Жатковичів, які так чи інакше знали його? Як писав А. Штефан, усі Жатковичі – українофіли, то не могли ж вони не поважати Юрія Жатковича. В чому тут причина, в чому тут загадка? Можливо, в тім, що його мати була католичкою? Але ж за це розплатився свого часу його батько – він не міг бути священником, хоч мав намір стати ним.

І таких "чому", як зазначає автор, можна ставити безліч.

Автор рецензованої книги звертає увагу читачів на те, що нез'ясованою залишається й доля багатьох праць Ю. Жатковича, про які йдеться в його листах, "Автобіографії", у статті Н. Воленського – першої для свого часу біографії вченого. На основі цих та інших матеріалів можна зробити висновок, що 1894 р. Жаткович написав для руських народних шкіл три підручники: "Історію", "Географію" і "Законы и права граждански", подав їх на розгляд єпархіальному начальству, але відповіді на це не одержав (станом на 1896 р.). Правда, Н. Воленський пише, що 1898 р. Ю. Жаткович переклав з угорської мови на руську навчальні книги, складені д-ром Іоанном Тейлфілом – "Історію", "Географію" ("Землеописание") і "Науку Конституції", і що ці

підручники писані паралельно з руським і мадярським текстом.

З "Автобіографії" читач може довідатися, що Жаткович 1896 р. написав "Історію руської церкви в Мараморощі" та "Історію заселення Марамороща" для монографії Марамороського комітату, яка тоді друкувалася, а з листів за 1898 р. – що на прохання В. Гнатюка він вислав у Львів свою "Історію історіографії угорських русинів", щоб її опублікувати в ЗНТШ. О. Мазурок вважає, що це був рукопис названої праці. Цю працю Жатковича читав М. Грушевський, який використав її для свого історіографічного огляду літератури про Угорську Русь. На жаль, автору не вдалося відшукати це дослідження Жатковича в архівах та рукописних фондах бібліотек ані Львова, ані Києва, як не вдалося знайти хоч якийсь натяк на нього, якийсь його слід.

Згідно з твердженнями Н. Воленського, Жаткович написав 1900 р. "Архимандрити Мукачівської єпархії" та "Примечанія на статью господина Федора Легоцкого "Фундація Коллоничя из времен Раковцевых"", 1908 р. – "Мадярські рефлексії в русской кронике Нестора", а 1914 р. – велике церковно-історичне дослідження "Церковна Унія Восточної Церкви". Подібуються згадки про те, що Жаткович написав велику працю "Історія Угорської Русі".

У рецензованій нами книзі наводяться деякі міркування автора з приводу оригінального дослідження Жатковича "Етнографіческій очерк угро-русских", якому присвячено цілий розділ. Ніде, навіть у працях чи листах самого Жатковича, не знайдено жодного натяку на те, як створювалася ця унікальна праця, тобто як виглядала творча лабораторія автора дослідження. Єдине свідчення – це "Передмова" до "Очерку", в якій автор пише, що над ним він працював щонайменше десять років: "...лиш послі десять рочного іслідованія и изученія отважився издати труд мой".

Джерелом для його написання, як зазначається у книзі, послуговували, в першу чергу, розповіді селян-вірників, з якими постійно спілкувався Жаткович і серед яких він користувався великим авторитетом. У "Передмові" до свого "Очерку" його автор, визнаючи, що, можливо, не всі аспекти життя русинів висвітлені в ньому повно, але зате – вірно, зазначав: "...могу сміло казати, так як я из сього народа родився, як священник межи сим народом живу и так все ото, што у моєм труді написано, я из самого и ут самого народа, то есть як кажуть, из первых рук дустав". А судячи з листів автора до В. Гнатюка, він підтримував тісні зв'язки зі священниками практично всієї Угорської Русі, які також, без сумніву, допомагали йому у збиранні етнографічного матеріалу про русинів Угорщини. Усе це дало йому змогу досконало вивчити

життя і побут своїх співвітчизників, на що звернув увагу Федір Вовк, відвідавши восени 1905 р. Ю. Жатковича у Стройному і назвавши його "...найбільш ученим і найбільш компетентним в етнографічних справах священником-русином у цілій Угорщині".

На превеликий жаль, як пише автор, доля рукопису цього фундаментального і неперевершеного у своєму роді дослідження досі не з'ясована. Початковий (первинний) текст рукопису Ю. Жатковича угорською мовою носив назву "A magyarországi etnografiai magánrajza" ("Опис угорських русинів") (1895). В журналі "Budapesti Szemle", на сторінках якого було оприлюднено приблизно одну четверту тексту оригіналу, твір назвали: "Vázlatok a magyarországi oroszok életéből" ("Нарис життя угорських русинів"). Первинний рукопис взяв із собою добрий знайомий Жатковича Едмунд Еган, щоб його опублікувати в Будапешті. Але його трагічна загибель завадила цьому. Потім рукопис перейшов до рук Ераста Сабова, про що також йдеться у книзі. Найостанніші відомості про оригінал "Очерка" містяться в листі Ю. Жатковича В. Гнатюку від 22 лютого 1912 р., в якому він писав: "Теперь перекал я из мадыарского на русский язык мою "Етнографію угорских русинов", котру издати гоцет др. Ераст Сабов, секретарь при министеріи внутренних діл и сын русского священника, разом со мадыарским оригиалом". Отож, напрошується висновок, що Е. Сабов, використавши працю Жатковича для своєї книги "A magyar oroszokról (ruthének)" (1913), мав у своєму розпорядженні і рукописний текст "Очерку" українською мовою. Де він?

Численні документи і матеріали, використані автором при написанні книги, значна частина яких вміщена у публікації, незаперечно свідчать про те, що Юрій Жаткович, живучи серед людей і для людей, не тільки вважав себе "сыном мало-русского народа", але й був у житті щирим, справжнім українцем. Доказом цього є його життєвий шлях, наукова та громадська діяльність.

У "Післямові" автор вкотре порушує актуальне питання про нагальну потребу, але, разом з тим, велику складність і відповідальність написання справжньої, наукової історії Закарпаття в контексті всіх тих історичних реалій, в яких розвивався наш край протягом багатьох століть, враховуючи поліетнічну структуру населення регіону, а не ізольовано від усього світу, як це робилося досі.

На думку автора книги, специфіка історії Закарпаття, якщо поминути окремі деталі, полягає в тому, що до 1918 р. ця історія була спільною з історією багатьох народів, які населяли Австро-Угорщину. Та й терміна "Закарпаття" не існувало. Була Угорська Русь. Теж умовна назва. Після розпаду Австро-Угорщини етнічна

картина в нашому краї докорінно не змінилася. Просто його територія тепер була розділена між Угорщиною, Чехословаччиною, Румунією. Ці держави існують і тепер (Чехія і Словаччина). На Закарпатті тепер проживають представники націй цих держав. І хоча тут створено максимально сприятливі умови для вільного розвитку національних меншин, все ж вони тяжіють до свого етнічного центру, адже в сусідніх державах живуть їхні родичі, які через певні політичні та історичні обставини покинули Закарпаття. Не слід забувати, що на Закарпатті мешкало багато євреїв, які тепер мають свою державу, мешкали німці (шваби). Уся ця поліетнічна маса до 1918 р. співіснувала досить мирно. Це був єдиний природний організм, який формувався віками. І під впливом багатьох факторів. Тут формувалася територіальний патріотизм незалежно від національної та конфесійної належності, політичних уподобань.

І тепер, пише автор, спробуйте, враховуючи ці та інші моменти, одним махом написати правдиву наукову історію Закарпаття хоч би до 1918 р.! Належить дуже обережно, тактовно, коректно, мудро, виважено, неупереджено говорити про минуле всіх цих народів! Лише на основі документів! Адже в названих вище державах ревно стежитимуть за тим, як цю історію будуть писати науковці Ужгородського національного університету!

Ні для кого не секрет, зазначає автор, що найскладніше, найделікатніше питання – питання стосунків русинів і угорців упродовж їхньої тривалої спільної історії на теренах сучасного Закарпаття. Це питання, якщо не проблема, й сьогодні перебуває під уважним поглядом наших сусідів – учених Угорщини. Адже кожна зі сторін боляче реагує на ті чи інші оцінки історичного минулого нашого краю у висловлюваннях сучасних дослідників і України, і Угорщини, зокрема тих, хто досліджує історію Закарпаття від найдавніших часів до сьогодні.

Камінь спотикання – в питанні: хто прийшов на Закарпаття першим. Це, вказується у книзі, – різновид "норманської теорії" в мініатюрі, або ж у регіональному звучанні. Адже ж відомо: "Prior tempore potior jure" ("хто перший у часі, той перший у законі"). В даному разі кожна зі сторін щиро переконана, що існує тільки дві точки зору на це питання, і одна з них, та, що належить протилежній стороні, – неправильна. Отож, для загального блага обох сторін не слід ставати в горду позу переможця, господаря, натомість варто пам'ятати мудру і вічну істину: краще маленький мир, ніж велика війна. І тут повинна спрацювати проста житейська мудрість: розумний виграє будь-яку війну, а мудрий її ніколи не почне! "Тож будьмо мудрими!" – закликає автор.

Автор рецензованої книги переконаний, що для написання справді наукової історії Закарпаття необхідні такі основні умови.

1. Досконале знання латинської, угорської та німецької мов тими, хто працюватиме над "історією". Хоч би цих мов! Якщо хтось із "дослідників" володіє півтора десятком латинських слів, то це, м'яко кажучи, "трохи" замало.

2. Досконале володіння методом історичного дослідження на рівні сучасної історичної науки, не забуваючи, що надворі – XXI століття.

3. Наявність тривалого практичного досвіду роботи з документами, зокрема з архівними. Досконале володіння методом наукової критики джерел.

4. Досконале знання епохи, яка досліджується. Але не на основі різних легенд та відвертих фальсифікацій, яких у нас аж забагато, а на основі опрацювання максимальної кількості найрізноманітніших джерел. До прикладу: І. Базилевич лише для написання своєї праці, присвяченій практично одній проблемі, використав понад 120 документів!

5. Дуже помиляється той, хто вважає, що справжню, наукову історію Закарпаття в найширшому розумінні цього слова, а не лише історію русинів Закарпаття, можна написати на базі документів ДАЗО, хоч і тут, без усякого сумніву, зберігається багато цінних матеріалів з історії нашого краю. Наприклад, лише у фонді 151 – "Правління Мукачівської греко-католицької єпархії. (м. Ужгород)" – відкритося 58466 справ (одиниць збереження), зафіксованих у 26 описах! Але це – крапля в морі!

6. Відкинути думку, ніби історію Закарпаття можуть написати лише закарпатці. Це – хибна думка! Історія історичної науки знає безліч позитивних прикладів, коли історію якоїсь території або ж навіть держави писали "варяги". Річ не у "прописці", а в таланті та науковому рівні дослідника, його відповідальності.

7. Перебороти в собі стереотип мислення маргінала, усталеного й далекого від і с т и н и і н а у к и уявлення про історичне минуле Закарпаття.

Справді наукову концепцію історії Закарпаття, підкреслюється у книзі, буде вироблено (сформульовано) лише після опрацювання максимальної кількості документів, матеріалів і, насамперед, неопрацьованих досі архівних документів, які відклалися в архівосховищах багатьох країн, адже, як зазначено вище, історія Закарпаття – надзвичайно важливе "джерело" (документ), яке допомагає краще вивчити історію європейських країн, враховуючи особливості історичного шляху регіону. Плюс до того – належна теоретична підготовка, вміння бачити за деревами ліс. А в нас, на жаль, усе на-

впаки: спочатку концепція, а потім збирання всякого непотребу і підтасування його до цієї "концепції".

У книзі подано найповнішу на сьогодні бібліографію праць Ю. Жатковича українською, російською та угорською мовами – 116 позицій (проти 99 у виданні 2008 р.). На жаль, і вона далеко не повна, оскільки його твори порозкидані в численних українсько-, російсько-, угорсько-, французькомовних газетах, журналах, альманахах, наукових збірниках і т.д. До того ж нерідко відомості про ці публікації Жатковича, які автор брав із досліджень Є. Перфецького, В. Бірчака, Є. Недзельського, М. Лелекача та інших, не завжди достовірні щодо місця їхнього видання та їхньої точної назви. Робота в цьому напрямі триває. Крім того, також подана значно розширена бібліографія основних праць дослідників, які писали про Жатковича, – 63 позиції.

У "Додатку" – чотири праці Ю. Жатковича, які, на думку публікатора, найкраще репрезентують його як науковця і патріота свого краю, а саме: "Нісколько слов о русских, живущих в

Угорщині"; "Історія історіографії угорських русинів"; "Очерк історії монастиря Грушевського на Угорській Русі"; "Монографія села Стройна". Також у "Додатку" публікується "Протест галицьких русинів" – можливо, дещо несподівано, але, як на нас, цілком виправдано, оскільки Ю. Жаткович був не тільки його співавтором, не тільки переклав його угорською і німецькою мовами, не тільки сприяв його розповсюдженню в Угорській Русі, але й йому було запропоновано, за згодою І. Франка, поставити свій підпис під цим документом.

Звертає на себе увагу бездоганне поліграфічне оформлення книги: тверді палітурки у суперобкладинці, на обох – на фоні факсиміле грамоти Федора Корятовича 1360 р. – фігура покровительки історії – музи Клію. Це – логотип практично всіх публікацій О. Мазурка. Він має символічне значення.

Книга О. Мазурка призначена для істориків, краєзнавців, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться історією Закарпаття.

Сліпецький О. С. (Ужгород)